

Posudek na disertační práci
PETRY HAVELKOVÉ
ENTEZOPATIE A FYZICKÁ AKTIVITA U VELKOMORAVSKÉ POPULACE
Univerzita Karlova 2010

Disertační práce Petry Havelkové vychází z klasické hypoteticko-deduktivní metody. Na základě výskytu entezopatií na raně středověkém kosterním materiálu testuje dva předpoklady. Prvním z nich je tvrzení, že entezopatie (patomorfologické změny na kostech v oblastech svalových a vazových úponů, též MSM) odráží prodělanou fyzickou zátěž, a druhým je hypotéza, že studiem entezopatie lze raně středověkou populaci rozdělit do (sociálních) skupin podle životních podmínek, v nichž lidé žili, potažmo fyzické zátěže, kterou prodělali. Antropologický materiál, s nímž doktorandka pracovala, pochází z předního centra Velké Moravy Mikulčic a dvou venkovských lokalit v jeho zemědělském zázemí (Prušánky a Josefov).

Práce je rozdělena do dvou hlavních částí – metodické a aplikované. Vlastnímu zpracování konkrétního materiálu však ještě předchází obsáhlý úvod do problematiky výzkumu entezopatie (30 stran textu), v němž jsou přehledně a vyčerpávajícím způsobem shrnuty dějiny bádání i aktuální stav poznávání tohoto jevu. Na dalších dvaceti stranách učinila doktorandka nepříliš vydařený výlet do hájemství archeologie a historie. Z textu je patrné, že doktorandce je tato problematika poměrně vzdálená, neboť text obsahuje faktické chyby a několik přinejmenším sporných tvrzení. Zde několik příkladů: Metodějovi žáci byli vyhnáni až po smrti arcibiskupa a nikoli tedy již roku 855 (str. 54); Sady u Uherského Hradiště se neoznačují jako Nové; za největší kostel Velké Moravy je považována mikulčická bazilika a ne kostel v Sadech (špatně str. 55, správně str. 58); duchovní centrum Velké Moravy (a zároveň sídlo arcibiskupa Metoděje a jeho metropolitní chrám) dosud neznáme - většina odborníků se však přiklání spíše k sadské vyvýšenině než k Mikulčicím (str. 55); palisáda je v podstatě pouze mohutný plot z masivních dřevěných kůlů – na straně 73 tedy doktorandka nepopisuje palisádu ale dřevo-hlinitou hradbu s kamennou plentou; při transportu stavebního kamene z jejich výchozů lokalizovaných mezi Skalicí a Holíčem do Mikulčic bylo možné řeku Moravu využít jen v omezené míře, minimálně část dopravy musela probíhat po suché zemi (stačí se podívat na mapu). Výše uvedené nepřesnosti a chyby nemají naštěstí žádný vliv na podstatu práce, která leží v oblasti antropologie, a nikoli archeologie. Mnohem závažnější nedostatek, který může ovlivnit platnost závěrů předložené disertace, souvisí s nevyhovující archeologickou charakteristikou lokalit a hrobů, z nichž pochází zpracováváný antropologický materiál. Mám na mysli především Prušánky, u nichž není z popisu (str. 60) zcela jasné, zda doktorandka pracovala s hroby z pohřebiště Prušánky 1 či Prušánky 2. Nejde o žádný zanedbatelný detail, neboť na obou polohách se nepohřbívalo současně (i když se zčásti časově překrývaly). Z přílohy B2 i z obrázku 16 se zdá, že by se mělo jednat převážně o hroby z polohy Prušánky 1. I to však přináší jisté chronologické komplikace. V této poloze se jistě začalo pohřbívat nejpozději v 8. stol., a to nejdříve zároveň či birituálně, přičemž nejstarší kostrový hrob č. 2 z 8. stol. s bajuvarskými zlatými náušnicemi a závěskem zdobeným v germánském zvěrném stylu byl podle přílohy B2 zapojen do antropologické analýzy. Na druhou stranu se zde objevuje i hrob 223 s denárem, který patří do 11. stol. Hroby, které jsou v disertaci vyhodnoceny, tedy nepatří jen době velkomoravské, jak tvrdí P. Havelková na str. 60, ale pochází z mnohem delšího časového úseku čtyř století (8. – 11. stol.). To značně problematizuje jejich srovnání s pohřebištěm u baziliky v Mikulčicích, které předběžně (na jeho kompletní archeologické vyhodnocení stále čekáme) datujeme do 9. stol., což je opravdu období tzv. Velké Moravy. Všichni jedinci z prušáneckého pohřebiště, kteří byli zahrnuti do analýzy, tedy nemohli tvořit časově úzce vymezenou

velkomoravskou populační skupinu mužů a žen ze zázemí mikulčického centra (str. 11 a 12), neboť někteří z nich žili a zemřeli již v době předvelkomoravské a jiní až v době povelkomoravské či mladohradištní. Tyto problémy jsou obecnější povahy a ukazují na potřebu intenzivnější interdisciplinární spolupráce, která je nezbytná pro správné pochopení a interpretaci primárních (archeologických) pramenů, z nichž vycházejí mnohé antropologické studie.

Silnou stránkou práce je metodologická část, v níž P. Havelková s velkou erudicí testovala použitelné metody, aby pak vybrala tu vhodnější a lépe opakovatelnou. Podle provedených inter- a intra-observačních testů se jednoznačně rozhodla pro metodu S. Villotta, přestože se liší od dříve používaných postupů (s nimiž je částečně nekompatibilní?). Je otázkou (na kterou by doktorandka mohla odpovědět během obhajob), do jaké míry souvisí vysoká shoda mezi opakovanými hodnoceními provedenými Villottovou metodou s objektivní kvalitou a replikovatelností této metody, a do jaké míry se skutečností, že se doktorandka tuto metodu učila přímo u jejího autora a společně s ním i část materiálu vyhodnocovala (což je podmínka spíše subjektivní a obecně „nereplikovatelná“). Vysoce hodnotím, že P. Havelková testovala metodu i na dokumentované kolekci z Řecká (University of Athens), i když její výsledky jsou poněkud rozpačité (zjištěná závislost výskytu entezopatie na věku je dlouho známá a nikým nezpochybnovaná; kritický vliv fyzické aktivity na výskyt entezopatie se nepodařilo prokázat). Při přijetí první hypotézy o pozitivním vztahu mezi entezopatií a fyzickou zátěží se tak doktorandka opírala pouze o dříve publikované tvrzení S. Villotta, které nemohla potvrdit ani vyvrátit na základě vlastního pozorování.

Těžiště práce tvoří zpracování 140 koster z Mikulčic, Prušánek a Josefova. Celou analýzu provedla na vysoké úrovni a podpořila ji celou řadou statistických testů i grafů. Některé z výsledků jsou poměrně překvapivé a mohou být vysoce relevantní pro hlubší pochopení fungování raně středověké společnosti ve střední Evropě. Je více než potěšující, že se Petra Havelková pokouší výsledky svých analýz interpretovat i v rámci archeologického diskursu. Mezi nejdůležitější patří bezesporu zjištění, že hroby s nejbohatšími milodary i hroby bez nálezů z Mikulčic jsou si z hlediska entezopatie velice podobné. To podporuje již dlouho tušený, přesto zatím nedoložený předpoklad, že v průběhu počínající christianizace byli někteří příslušníci nejvyšší sociální vrstvy velkomoravské společnosti pohřbíváni zcela bez milodarů (k tomu viz str. 222), a jejich hroby se proto archeologům jeví jako chudobné. Mnohem důležitější roli než hodnota či počet přídavek v hrobě, tak mohlo hrát např. prestižní umístění hrobu v interiéru či v těsné blízkosti kostela, či konstrukce hrobu a kvalita (např. kování) rakve.

Nesmírně cenné je i zjištění, že se v rámci venkovských pohřebišť vyděluje skupina bohatých mužských pohřbů s jedinci, kteří mají velice nízké průměrné skóre výskytu entezopatií. Je sice ahistorické hovořit již v tomto období o „nižší šlechtě“ (str. 221) (šlechta v pravém slova smyslu v této době ještě neexistovala), bezesporu se však jedná o osoby privilegované v rámci své komunity.

Jen velice obtížně (a doktorandka to přiznává, str. 209) lze interpretovat zjištěnou fyzickou zátěž žen z hradu, která má být vyšší než u žen ze zázemí a dokonce vyšší než u mužů z hradu. Jen těžko to lze vysvětlit tím, že tyto ženy chodily na dřevo (str. 210) a vykonávaly jiné fyzicky náročné činnosti, když podle milodarů v hrobech víme, že byly (alespoň při slavnostních příležitostech) oděny do šatů z hedvábí a ozdobeny velkolepými zlatými a stříbrnými šperky. Je takřka nemožné, aby nepatřily k privilegované vrstvě obyvatelstva, jak soudí P. Havelková. Vždyť některé z nich mohly dokonce pocházet z předních rodů Franské říše, jako třeba manželka nitranského Pribiny (podle Dušana Třeštíka pocházela z rodu Wilhelminovců). Nemůže vyšší entezoptie u žen z hradu souviset třeba s odlišnou (robustnější?) tělesnou stavbou této populační skupiny v porovnání např. s ženami ze zázemí? Byla tato souvislost sledována? Vždyť k názoru, že výskyt úponových změn souvisí s otázkou

velikosti a hmotnosti těla, dospěl i E. Weiss (viz str. 207) a A. Zumwalt (str. 41). Doktorandka nemůže na základě svých dat prokázat opak a odvolává se pouze na závěry, ke kterým dospěl Villotte. V této souvislosti musím kriticky hodnotit skutečnost, že Petra Havelková vyhodnocovala entezopatii jako izolovaný jev. Mnohem přesvědčivější a lépe interpretovatelné výsledky by jistě přineslo komplexnější zkoumání více faktorů spojených se stresem v populaci (velikost postavy a lebeční báze, strava, sklovina, nemoci, nehody, paraziti apod.). Sama doktorandka takový přístup zmiňuje ve svém úvodu do problematiky, kde popisuje studii Kelleye a Angela o prodělané zátěži otroků (str. 51). Chápu však, že takto rozsáhlý výzkum není v silách jednoho badatele a zřejmě by dalece přesáhl i nároky kladené na disertační práci na UK.

Další zjištění uvedená v disertační práci (např. vysoké fyzické zatížení mužů v zemědělském zázemí Mikulčic) již nejsou nějak kontroverzní a lze je bez problémů akceptovat.

Pro interpretaci a verifikaci výsledků zveřejněných v posuzované disertační práci by mohly mít klíčový význam srovnávací studie z dalších velkomoravských lokalit (viz str. 51-52). P. Havelková uvádí pouze práci R. Beňuše o slovenském Děvínu (jejíž výsledky však v závěrečném hodnocení nakonec nevyužívá). V této souvislosti je nutné upozornit, že zásadní komparační materiál (který mohl být alespoň zmíněn) pochází z rakouské lokality Gars-Thunau, která patří do stejného kulturního okruhu (Slované na rozhraní Velké Moravy a Franské říše) i stejného období jako Mikulčice. Tým antropologů a spolupracujících specialistů pod vedením prof. Marie Teschler-Nicola v současné době zpracovává rozsáhlý soubor antropologického materiálu z tohoto raně středověkého centra (hradiska) i jeho zázemí, přičemž stresové markery vyhodnocuje Doris Pany-Kucera. I když jejich výsledky byly odborné veřejnosti představeny prozatím jen v předběžných sděleních (např. INTERNATIONALES ÖGUF-SYMPOSIUM 2009 - ZEITENwandel, 21. bis 24. Oktober 2009 Mauterndorf/Lungau: Maria Teschler-Nicola, Christiane Huemer, Johanna Irrgeher, Friederike Novotny, Doris Pany, Andreas Pavlik, Thomas Prohaska, Kerstin Rumpelmayr, Michaela Spannagl-Steiner, Peter Stadler, Eva-Maria Wild und Karin Wiltschke-Schrotta, Wien: Zur Anthropologie von Gars/Thunau – State of the art), předpokládám, že doktorandka probíhající výzkum alespoň eviduje. V budoucnosti bude muset dojít ke srovnání entezopatií z obou lokalit.

Přes některé dílčí výhrady, které jsem ve svém posudku uvedl, považuji práci za velice zdařilou. Pokud doktorandka v průběhu obhajob uspokojivým způsobem zodpoví výše vznesené dotazy, pak se předložená disertace může jednoznačně stát podkladem pro udělení titulu PhD.

V Novém Městě na Moravě dne 15. 8. 2010

prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.